

comune de cercetare. În România asistăm la deschiderea perspectivelor de sincronizare cu evoluția psihosociologiei pe plan internațional. Evenimentele care dau seamă de această orientare a oamenilor de știință români sunt: „lucrările publicate (Septimiu Chelcea, 1990, 1994, 1997, 1998; Adrian Neculau 1995, 1996, 1997, 1998; P. Iluț, 1996, 1997; Aurora Liiceanu 1997, Elena Zamfir 1997, Iolanda Mitrofan 1997, 1998) și înființarea unor facultăți de psihosociologie (la Institutul Național de Informații din București și la Universitatea din Petroșani, ca și deschiderea cursurilor de master în domeniul psihologiei sociale (la Universitatea „Al. I. Cuza“ din Iași). De asemenea sunt semnalate: editarea cu începere din 1995 la I.N.I. București a revistei „Psihosociologia. Mass-Media“ sub îndrumarea prof. univ. dr. Septimiu Chelcea și apariția în 1998 a primului număr al revistei de Psihologie socială la Universitatea „Al. I. Cuza“ din Iași, sub direcția prof. univ. dr. Adrian Neculau.

Două anexe propun spre reflecție un tablou integrator al dinamicii psihosociologiei în plan mondial și la noi în țară. Sunt trecute în reviste peste 100 de lucrări românești de psihosociologie.

Parcursul cărții ne lasă sentimentul bogăției de idei și de moduri de abordare prin care psihosociologia „umple golul dintre subiect și obiect, studiază sistematic interacțiunea umană și ajunge la enunțuri teoretice proprii în urma verificării ipotezelor prin cercetări empirice și ne întărește impresia că „această disciplină unitară și relativ independentă“ este o „știință socială a viitorului“.

„Un secol de psihosociologie“ este gestul elegant de prietenie cu care Septimiu Chelcea își întâmpină deopotrivă studenții și colegii amintind de semnificația unei vechi definiții a lui Aristotel: „a trăi laolaltă înseamnă a simți împreună și a cunoaște împreună“.

Lector univ. dr. Elena Beca

Orio Giarini, Walter R. Stahel, *Limitele certitudinii*, (ediția a doua revizuită, cu o contribuție de Genevieve Reday-Mulvey, traducere: Agnes Ghibuțiu, Cuvînt înainte de Agnes Ghibuțiu și Aurel Ghibuțiu), Editura Edimpress - Camro, București, 1996 (344 p.)

Limitele certitudinii este o carte apărută în colecția de informații a Clubului de la Roma, într-un fel de continuare a celebrului raport care a stârnit la vremea lui multă vâlvă internațională, *Limitele creșterii*. Titlul complet al cărții este „*Limitele certitudinii. Înfruntând riscurile în noua economie a serviciilor*“, iar despre autorul princi-

pal, profesorul Orio Giarini, aflăm că este membru de marcă al Clubului de la Roma, eminent om de știință de origine italiană, președinte al Asociației de la Geneva pentru Economia Serviciilor, specialist în asigurări și director al Institutului Internațional al Riscului din Geneva.

Ne aflăm în fața unei lucrări provocatoare despre incertitudine și nu numai, recomandată în prefață de laureatul premiului Nobel pentru chimie-fizică, Ilya Prigogine. Pare ciudat că o carte mai apropiată de științele economice este prefațată de un celebru fizician. Pe parcursul lecturii lucrurile se lămuresc de la sine. Este o carte plină de învățăminte pentru economiști, manageri, sociologi, epistemologi și chiar filosofi, este cu alte cuvinte o lucrare cu pregnante valențe multidisciplinare care promovează o viziune globală asupra lumii contemporane. Oricît de mult am încerca să trasăm granițe inter-disciplinare, să repudiem interesul pentru o tematică preponderent economică, nu putem rezista acestei lecturi provocatoare. Prea adesea evităm lucrări cu adevărat importante găsind scuze în spatele frontierelor din ce în ce mai estompate dintre științele sociale sau dintre acestea și așa numitele „științe ale naturii“. Prefața lui Ilya Prigogine încearcă să pulverizeze tocmai aceste bariere psihologice.

Incetudinea este doar un pretext, dar rămâne pilonul fundamental al unei adevărate debateri științifice și meta-științifice pe care o propun autorii. Ei se străduiesc de la bun început să răstoarne marile mituri ale omenirii din ultimele două secole și nu este, să recunoaștem, o sarcină ușoară. „*Încercarea de a realiza „certitudine“ abstractă și „informație perfectă“ nu poate să conducă decât la un sistem dogmatic, pseudoreligios, pe de o parte, sau pe de altă parte, la anihilarea a tot ceea ce este inteligență, la distrugerea oricărei speranțe pentru dezvoltare și creativitate. De aici, atmosfera de pesimism care prevalează în lume*“ (p.52) Punctul de plecare este clar: toate tentativele de a vinde și distribui certitudine, reprezintă germenii unei ideologii. Știința însăși s-a transformat în ideologie când s-a erijat în unic deținător al căilor spre certitudine și adevăr. Marile proiecte societale totalitare ale secolului XX aveau ambiția de a oferi poporului certitudinii sau „Certitudinea“, iar în România experiențele de acest gen sunt încă proaspete în memoria oamenilor. Trebuie să recunoaștem că trăim într-o lume din ce în ce mai complexă, guvernată de incertitudini. Trebuie să ne asumăm incertudinea ca pe o realitate a lumii contemporane. De acest fapt încearcă să ne convingă cei doi autori prin incursiunile palpitate în noua economie a serviciilor, în epistemologie, fizică sau

filosofie. *“Învățând să facem față incertitudinilor și să stăpânim riscul dincolo de aceste noi orizonturi, am putea în schimb, să ajungem la saltul cantitativ în condiția umană”* (p.52). Ideile nu sunt noi. Ele sunt inspirate de fizicieni, de chiar Ilya Prigogine, bunăoară, care discută printre primii de sistemele departe de echilibru, modele mult mai apropiate de realitate, care pun sub semnul întrebării determinismul absolut al fizicii newtoniene. Sau vin pe filiera Heisenberg cu al său principiu al indeterminării (dacă aceste idei au aceeași origine ca și în perioada “marilor complexe” ale științelor sociale față de “științele exacte”, nu înseamnă decât că știința, cunoașterea în sine au același destin). Prigogine spune: *“fără atractor, lumea noastră ar fi haotică. Nici o regulă generală nu ar fi putut fi vreodată formulată. Fiecare sistem ar ridica o problemă aparte. Acum putem înțelege, de asemenea în termeni foarte generali, ce se întâmplă dacă îndepărtăm un sistem de echilibru. Atractorul care a dominat comportamentul sistemului aflat în echilibru poate deveni instabil ca rezultat al fluxului de materie și energie pe care-l îndepărtăm spre sistem. Non-echilibrul devine o sursă de ordine; pot să apară noi tipuri de atractor, mai complicați, conferind sistemului proprietăți de timp-spațiu remarcabile și noi”* și în fine celebra frază: *“imi place să spun că în situație de echilibru, materia este oarbă; departe de situația de echilibru, ea începe să vadă”* (p.290)

Incertitudinea este deci sursa inovației în societate. Certitudinea este un drum închis al ideologiilor. Asumarea riscului prin controlarea incertitudinii ar trebui să fie comportamentul dominant în societatea actuală. Acest tip de comportament are consecințe nebănuite pentru sistemul economic și social. Marile mituri ale Revoluției Industriale se prăbușesc rând pe rând. Noțiuni ca echilibru economic (echilibrul dintre cerere și ofertă), valoare economică, dar și strategii de politică socială actuale își pierd treptat din relevanță. Ele trebuiesc regândite din perspectiva tranziției la economia serviciilor, o etapă care lasă în urmă sfârșitul Revoluției industriale. Iată o altă ambiție importantă a autorilor acestei lucrări de excepție.

Tranziția spre economia serviciilor este rezultatul firesc al unor transformări și acumulări istorice. Una dintre acestea este explozia noilor tehnologii ca o consecință a fuziunii de la sfârșitul secolului trecut dintre știință și aplicațiile sale. Producția industrială în sine nu mai reprezintă o problemă pentru multe din economiile de astăzi. În cazul unor produse de larg consum, costurile de producție nu depășesc 20% din totalul costurilor, pe când ponderea costurilor de distribuție, depozitare

și transport se regăsește până la 80% din acest total. De aici o expansiune fără precedent a serviciilor. Noțiunea de valoare economică, așa cum era considerată de gânditorii clasici ai științei economice, se schimbă radical. În timpul Revoluției industriale valoarea economică a unui produs era dată de simpla sa prezență pe piață, de eforturile care precedau posibilitatea existenței aceluși produs.

Astăzi, din ce în ce mai mult valoarea economică este dată de *valoarea de utilizare* a produsului care implică în mod direct nu doar producătorul, ci și consumatorul. În era produselor de tip software, a informației stocate și prelucrate, nu se mai poate vorbi doar de costurile propriu-zise de producție. Consumatorul suportă propriile costuri asociate dobândirii deprinderilor de a utiliza anumite produse (computere, programe) care intră în valoarea economică a produsului mai degrabă sub formă de valoare de utilizare. De aici și creșterea fără precedent a nevoii de învățare, de acumulare de abilități și cunoștințe sub forma capitalului uman. În timp ce cu câteva decenii în urmă sectorul de stat absorbea o bună parte a forței de muncă în domeniul militar, astăzi, în același sector a crescut de câteva ori ponderea profesorilor.

Valoarea de utilizare a produsului implică, în același timp, aspectele economice monetare sau non-monetare. În orice caz acest nou tip de gândire a însoțit restructurarea profundă a ramurilor economice din țările occidentale. *“Consumatorii sunt refractari în a deveni din ce în ce mai mult consumatori de “risc”. Situația unică în privința responsabilității inerente produsului și a lipsei eticii profesionale în Statele Unite, deși amplificată de un context legal specific, începe să fie resimțită și în celelalte părți ale lumii. Aceasta este o tendință tipică a economiei serviciilor în care consumatorul devine tot mai conștient că uneltele și produsele care există cu un anumit scop (și chiar și experții) au o valoare numai atunci când rezultatele “utilizării” sunt pozitive”* (p.108)

În economia serviciilor accentul se mută tot mai mult de la marile corporații, care nu vor mai asigura locuri de muncă pentru majoritatea tinerilor care absolvesc școli, la micile companii și antreprenori *“pe piețe locale sau inovative, în cadrul cărora adaptarea la condițiile locale sau preocuparea față de nevoile specifice sunt dominante”* (p.165) Micii antreprenorii sunt deja din ce mai mult stimulați de guvernele statelor dezvoltate. Ei provin în mare parte din foștii șomeri. Iată o tendință cu numeroase învățăminte pentru reforma economică actuală din România.

În domeniul politicilor sociale autorii discută pe parcursul unui întreg capitol despre “cel de-

al patrulea pilon". Ideea pornește de la tendințele demografice actuale în țările occidentale, respectiv îmbătrânirea populației și creșterea fără precedent a ratelor de dependență. În aceste condiții cele două soluții la îndemână ar fi creșterea vârstei de pensionare sau creșterea poverilor fiscale pe umerii generațiilor mai tinere de persoane active. Ambele soluții prezintă dezavantaje. Într-o economie a serviciilor există în schimb o a treia alternativă: ocuparea parțială a populației vârstnice după pensionare, în condițiile în care speranța de viață pentru aceste persoane a crescut considerabil în ultimii ani și calitatea condițiilor de muncă a suferit la rîndul ei îmbunătățiri substanțiale. În fine, diverse modele de mici antreprenori cu specializări multiple vor face posibilă depășirea acestei situații în politicile sociale în viitor (dintre aceste modele deja s-a impus pe piață "modelul Edison", inventator-antreprenor, care a făcut posibile revoluțiile tehnologice din industria de computere).

O altă problemă spinoasă a economiei clasice, pe care autorii își propun să o lămurească, este cea a echilibrului dintre cerere și ofertă. Modelul dominant în gândirea economică este cel al unui echilibru static, care ignoră dimensiunea temporală, altfel esențială pentru înțelegerea realizării echilibrului dintre cerere și ofertă. Misiunea autorilor este dificilă și datorită consecințelor dramatice ale celor două schimbări fundamentale în gândirea economică și economia reală în ultimele secole: mai întâi accentuarea ofertei (care a dus la crize de supraproducție), apoi accentuarea cererii (care a dus la societatea de consum și boom-ul economic de după al doilea război mondial). Deoarece decizia de a produce se ia în condiții de risc, înainte de a cunoaște cu exactitate nivelul cererii, putem vorbi de mai multe oferte. În final, într-o economie dominată de incertitudine și risc, într-o economie a serviciilor, cererea va fi cea care va selecta oferta cea mai bună și se va realiza echilibrul. Totuși sistemul cererii și ofertei trebuie considerat, în cea mai mare parte, ca fiind un sistem departe de echilibru, un model mai adecvat realității (conform lui Prigogine). Într-o asemenea societate guvernată de riscuri însăși percepția noastră asupra expertilor ar trebui să se modifice. "În prezent asistăm la o tranziție dificilă dinspre o situație în care un medic sau un oarecare alt expert este perceput ca un intermediar cu un nivel "superior" de cunoștințe (aproiat de Dumnezeu, în unele cazuri), înspre o situație în care expertul este considerat ca un fel de broker al incertitudinii." (p.262)

Oriani și Stahel recunosc că "gândirea

economică este încă foarte puternic legată de concepțiile tradiționale carteziene (și newtoniene) cu privire la știință" (p.284) și că "însăși noțiunea de risc a fost luată în considerare mai curând de sociologi decât de economiști pe parcursul istoriei revoluției industriale" (p.307). Și pentru că este vorba de sociologi, autorii nu uită să discute și despre problema percepției riscului în societatea contemporană, percepția riscului fiind considerată de unii chiar mai importantă decât riscul însuși. De asemenea, un fragment important este consacrat oscilației între certitudinea mizeriei și mizeria certitudinii (nihilismul)¹.

Cartea este incitantă, un dialog al științelor, o incursiune în istoria științelor și istoria economiei. O carte plină de idei și pilde chiar și pentru situația actuală din România. Iată doar un fragment relevant în acest sens: "În economia modernă, sistemul de piață și în special piața liberă nu pot fi identificate cu întreaga gamă de probleme pe care le ridică economia. Sistemul pieței libere este important, dar reprezintă doar un subsistem al economiei în ansamblu. Multe pretenții de raționalitate și de certitudine au constituit în trecut forme de iraționalitate, bazate pe ideologie dogmatică cu rezultate negative. De asemenea, sistemul pieței libere a constituit și fundalul unora dintre marile crize, care erau legate în cea mai mare parte de problemele de ajustare pe termen lung..." (p.312). Este o carte care în final generează o serie de alte întrebări și provocări pentru oamenii de știință; nu este o profeție, ci doar o citire nepărtinitoare a tendințelor actuale; este oricum o lucrare ce aduce viziuni și perspective noi.

În final avem și un dialog în care se pun bazele secretariatului pentru incertitudine, dar și o declarație proiect a Centrului pentru Reflecție asupra Incertitudinii, din care cităm: "Europa se află într-o criză deoarece este plasată în certitudini vetuste și frustrante. Criza este, înainte de toate, una de atitudini, datorită alegerii unor imagini din trecut sau viitor care fac posibilă exorcizarea prezentului. Pe de altă parte, dacă sunt acceptate incertitudinile prezentului, viitorul devine materie primă pentru acțiune, teatrul probabil pentru creație activă, și o posibilă sursă de viață" (p.336)

Sebastian Lăzăroiu

¹Aici Giarini și Stahel citează din *Porgy and Bess* de Gershwin „Oh, I got plenty o' nuttin/An' nuttin's plenty for me/I got no car, got no mule./got no misery".